

Banalita zla podle Václava Havla

František Burda

BURDA, F.: The Banality of Evil by Václav Havel. *Studia Aloisiana 2*, 2021. The study looks at the analysis of the crowd phenomenon in the work of Václav Havel. It explores this phenomenon as a cultural-structural reality in an attempt to uncover it using the analytical tool of René Girard's theory of culture. Girard's theoretical starting points, which are crucial criticisms of the crowd, presuppose a methodological conversion of the reflecting subject. At the same time, they challenge any schematic distinction of authentic autonomous action, because they demarcate the mimetic nature of entire culture. As a result, they help to understand more deeply the structure of Havel's absurd world, in which the myth produced by the system and power becomes an all-pervading authoritarian imperative. Furthermore, they give us a glimpse of the internal nature of the dynamics of the persecution mechanism that is prominently present in Havel's plays, and outline the reasons why the designated enemy is held responsible for the chaos, disorder or disorder surrounding a period of crisis. Indeed, the main claimant of an innocent victim is the structure of the stereotypes of collective consciousness and unconsciousness in which we as individuals are mixed together. Last but not least, the study will look critically at the possibility of Havel distinguishing between living in truth and living in a lie.

Key words: Vaclav Havel, mimesis, persecution mechanism, absurdity.

V následující studii zabývající se dílem Václava Havla pokusíme nahlédnout fenomén davu jako kulturně-strukturální skutečnost a poodhalit ji pomocí analytického nástroje mimetické teorie kultury René Girarda. Girardova teoretická východiska jsou zásadní kritikou davu,¹ která je možná pouze za předpokladu metodologické konverze reflektujícího subjektu. Bez konverze, která spočívá v odhalení, že odjakživa nevědomky napodobujeme druhé, je člověk ať chce nebo nechce odsouzen k tomu, aby se nutně podílel na nějakém davovém perzekučním mechanismu označování nepřítele, kterému je přičítána zodpovědnost za chaos, neřád nebo nepořádek provázející období nějaké krize. Hlavním žalobcem nevinné oběti je totiž struktura stereotypů kolektivního vědomí a nevědomí, na které se jako jedinci mimeticky podílíme.

¹ Srov. GIRARD, R.: *O původu kultury. Hovory s Pierpaolem Antonellem a Joãem Cezarem de Castro Rocha*. Brno : CDK 2008, s. 22.

Studie si klade za cíl poodkrýt a interpretovat jeden z nápadných prvků textů Václava Havla, kterým je všudypřítomná atmosféra procesu a odsouzení. Na první pohled by se mohlo zdát, že se tato atmosféra primárně odkazuje na posttotalitní klima normalizační doby, avšak analýza role davu v Havlových textech nám odhalí mnohem širší kontext platný i pro naši současnost.

Absurdita a existenciální horizont

Při četbě textů Václava Havla si nelze nepovšimnout, jak často se v nich objevuje tematizace absurdity. Havel byl ovlivněn intelektuálním a duchovním kvasem své doby. V době, kdy do sebe Havel nasával inspirační zdroje, hrála značnou roli filosofie, nový přístup k definování světa odehrávající se na prknech divadel malých forem, dále nástup absurdního divadla, objevování díla Franze Kafky a Josefa Šafaříka atp. Nicméně Havlův zájem o absurdno nebyl vnější, jako tomu bylo u mnoha jeho generačních vrstevníků, nešlo mu o vnějškovou nápodobu módního trendu. Havel přemýšlel o rozvětvené síti mechanismů absurdity jako o faktoru, který je nutný k porozumění celku kulturního bytí člověka. Absurdita se stále vracela nebo byla přítomna v opakování zritualizovaných mechanismů kultury. Byla vnitřně provázána s mýtem, rituálem a zákazy různého druhu. Havel si současně všímal skutečnosti, že absurditu doprovází také rituál někoho odněkud vylučovat.

Girard tento princip nazval kulturním perzekučním mechanismem a mechanismem obětního beránka. Vyloučený je stále více vylučovaným. V okamžiku eskalace krize se spouští jeho perzekuce a nakonec obětování. Vyloučený je obětován na základě principiální obžaloby, že jeho existence je příčinou chaosu. Zavládne přesvědčení, že teprve s jeho obětováním bude krize usmířena a chaos zapuzen. Řád společnosti je nadále udržován přežívajícími stereotypizovanými rituály, které předešlé obětování nejen legitimizují, ale také připravují půdu pro možnost další perzekuce. Stopy obětování jsou patrné zvláště v jazyce. Egidy skryté perzekuce se objevují v podobě jazykových hesel, která potenciálně i reálně odkazují k marginalizaci a viktimizaci těch, kteří jsou ze společnosti vylučováni. Právě takové jazykové formy absurdity přitahují Havlovu pozornost. Havel se snaží v jazyce dotknout mechanismů struktury absurdity a odhalit, s čím jsou tyto mechanismy vnitřně propojeny. Jazykové kódy absurdity u něho vystupují napovrch. Jsou všem srozumitelné, čitelné, ale jejich smysl je absurdní, fiktivní, klamný nebo zdánlivý. Jejich smysl spočívá v rituální anamnetické funkci boje proti chaosu.

Havel velice často uvažuje o dvojím světě jediné reality, o světě lži a světě pravdy. Klamná řeč jazykové absurdity k tomu, aby mohla udržovat řád a úspěšně zapuzovat chaos, potřebuje nějaký referenční interpretativní rámeček. Za tím účelem vytváří vlastní mýtus, který ospravedlňuje a současně sakralizuje způsobené násilí. Tento mýtus - společenský systém, který je vlastní všem společenským institucím, Havel nazývá „lží“ tou měrou, v jaké jej

jedinec automaticky, mechanicky a bez vědomí vlastní zodpovědnosti přijme za svůj: „Nemusí přijmout lež. Stačí, že přijal život s ní a v ní.“² Svět pravdy je naproti tomu světem přijetí vlastní zodpovědnosti, světem ručení za pravdu, světem konverze od lhostejnosti k intenzivní živosti *osobního existenciálního horizontu*.³ Svět pravdy narušuje heterogenitu světa lži.

Ti, kteří zápasí o žití v pravdě, jsou zodpovědní za chaos a musí být vyloučeni (aby nesvedli ostatní), stávají se obětí systému. Čím lépe je jejich zodpovědnost za narušení mytologického řádu rozeznána, tím menší je imaginativní soucit s nimi (s obětí) a současně jsou tím i jejich perzekuce a obětování snadnější. Oběť je vinna. Může si za to sama. Jenomže právě v tomto bodě se nám jasně čitelný konflikt komplikuje. Dělicí čára mezi životem ve lži a životem v pravdě, totiž prochází uvnitř člověka. Není tak úplně jasné, kdo je perzekutor a kdo oběť, respektive člověk může být ve stejném okamžiku obojím.

Normalizační funkce kolektivních rituálů

Podívejme se na Havlův slavný příklad zelináře⁴, který jde ráno do svého obchodu a ve výloze vyvěsí heslo: *Proletáři všech zemí spojte se!* Vyvěšení tohoto hesla pravděpodobně nepramení z jeho potřeby ostatním demonstrovat vlastní niterné přesvědčení o podstatě socialismu, nejde ani o nadšenecký entuziasmus, kterým zelinář navenek vyjadřuje, k čemu po dlouhé době hledání dospěl. Havel se dokonce domnívá, že zelinář heslo vyvěšuje bez toho, aby o něm jakkoli přemýšlel. Prostě jen konformně plní rituální úkol, který mu systém předepisuje. Jen se snaží ztratit v kolektivu, splynout s ním, aby měl klid. Proč to dělá? Nejspíš ze strachu, aby nebyl „čten“ jako původce nepořádku, chaosu, aby nebyl vyloučen, zviditelněn a viktimizován. Je to přeci pochopitelné, má děti, zaměstnání, chce to někam dotáhnout atd. Jenomže právě v ten okamžik, kdy heslo vyvěsí, se za násilí na symbolicky i fyzicky vyloučených obětech (ve jménu mýtu, jehož je heslo součástí), stává spoluodpovědným.

Co by se stalo, kdyby zelinář heslo nevyvěsil, kdyby byl neposlušný? Banální zanedbáníhodné gesto by se v tu chvíli stalo symbolickým gestem podstatného ohrožení moci. Jak je to možné? Girardova teorie nám nabízí vysvětlení. Jedinci i skupiny jsou ve společnosti sobě navzájem rivaly i vzory k následování. Moc tuší potenciální moc zelináře. Vnímá, že nebezpečí uložené v zelinářově aktu neloajality spočívá v tom, že by se tak mohli začít chovat i druzí. To by narušilo pořádek a mohlo

2 HAVEL, V.: Moc bezmocných, in: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 63.

3 Srov. HAVEL, V.: *Dálkový výslech*. Praha : Melantrich, 1989, s. 52; HAVEL, V. : Pohledy 1. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 181n; HAVEL, V. : *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis, 1990, s. 112; 221; HAVEL, V. : *Asanace*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 452; 457.

4 HAVEL, V.: Moc bezmocných. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 59 – 74.

by dojít ke krizi, vzpouře, protestům nebo boji o moc. A kdo by za to mohl? No přeci zelinář, který dal ostatním příklad k následování. A tomu je třeba zabránit. Zelinář by jednoduše musel být označen za viníka a vyloučen. Ztratil by práci, děti možnost studia atp.

Pro systém je nebezpečnou už jen představa o tom, že by zelinář heslo nevyvěsil. V banalitě případného nevyvěšení hesla jde totiž o podstatné ohrožení moci. Takových zelinářů by mohla být celá řada. Co když si toho všimnou vedoucí ostatních obchodů a jednoho dne by domovníci a nájemníci v domech nevyvěsili na Prvního Máje do oken vlaječky a to by byl počátek občanské neposlušnosti, možná i něčeho většího, jako je například revoluce. Zelinářova vina s postupující imaginací narůstá. Jeho bezvýznamnost, ba nicotný vliv, se stává mocí.

Kód sdělení, který v sobě heslo skrývá, naprosto nesouvisí s jeho významem. Kód je součástí obecně sdíleného mýtu, kterému každý v dané společnosti rozumí. Zelinář vyvěšením hesla deklaruje loajalitu, přijímá předepsaný rituál, přistupuje na pravidla hry a tím současně umožňuje, aby se hra hrála. Zelinářovo heslo je jedním z mnoha manifestací posvátného rituálu mytologické frazeologie moci. Podobných hesel je celá řada, hesla se ukrývají v jazyku běžné řeči, ve vztazích byrokratické administrativy, v gestech, oblékání apod. Rituální manifestace mýtu doslova ovládá celou společnost. Moc je rituálem ujištěna v její legitimitě, je „normalizována“, její status quo je upevněn a posílen. Mýtus rituálně sjednocuje. Davy ve vztahu k těmto rituálům pocítují povinnost účasti. Mýtus v očích davu legitimizuje rituální jednání a současně vytváří evidentní rovnici, na jejímž konci je exkomunikace, perzekuce a obětování oběti, což se nakonec jeví jako nutné a posvátné pro potřeby chaosu a zajištění řádu.⁵ Co je normalizováno, to je legitimizováno. Co normalizováno není, je vylučováno a dostává se postupně do sféry zapovězení a posléze zákazu.

Rituál však plní ještě jednu důležitou funkci. Celému konání dodává příděch vznešenosti, významuplnosti a sakrality. „Celá mocenská struktura... by nemohla totiž existovat, kdyby tu nebyl určitý meta-fyzický řád, který všechny její články váže dohromady... tento meta-fyzický řád je zárukou vnitřní soudržnosti... mocenské struktury“.⁶ Vcelku nízké zelinářovy pohnutky jsou povýšeny, očištěny, jsou zakryty a „každý je přeci musí pochopit“. Tento příděch významuplnosti by rituál nemohl poskytovat bez širšího referenčního horizontu, k němuž se vztahuje. Referenčním horizontem je ideologický mýtus legitimacy moci. Individuální smysluplnost je podřízena kolektivní smysluplnosti. Centrum moci není odděleno od těch, na kom je moc uplatňována, dochází k hypostatické unii moci shora a zdánlivé bezmoci zdola. Mýtus se zmocnil jak centra

5 Srov. SHORE, M.: Posvátno a mýtus. Havlův zelinář a proměna ideologie v komunistickém Československu. In: *Getsemany* 125/2002.

6 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 64.

moci, tak celé společnosti: „...rituál sám, ideologie sama rozhoduje o lidech, nikoli lidé o ní“.⁷ Rituál se stává mocí.

K tomu, aby byl rituál účinný a nestal se jen pouhou atrapou, která se přežije a odhodí, musí udržovat při životě všechny své funkce. Rituálu poskytuje fascinující přesvědčivost a nesporně autoritativní atraktivitu funkce vylučování a obětování oběti. Ta rituálu propůjčuje legitimizující posvátnou sílu. Díky ní systém funguje. Díky obětování obětních beránků, kteří znejišťují řád, společnost prožívá a zakouší katarzi i vítězství nad chaosem. Společnost se doslova vyžívá ani ne tak v ideologii mýtu, jako spíše v obětování odpadlíků.

Havel uvažuje o tom, že systém sice přetrvává, ale není tak silný, jako když ho doprovází entuziasticky zanícený vztah k ideologii. Havel v zelinářově bezmoci, jehož neposlušnosti se ale režim obává, spatřuje potenciální sílu moc dekonstruovat. Jenomže nejprve musí dojít k obratu, ke konverzi, k existenciální revoluci,⁸ k životu v pravdě a tudíž odhalení falešného nároku moci. V té chvíli je heslo rozeznáno coby zpřítomnění lži. Vystoupení z davu, který na lži mechanicky participuje, pak dává možnost mimetické nápodobě života v pravdě.

Po pádu komunistického režimu rozpad struktury života ve lži nenastal. Do mentality populace se hluboce zakořenil návyk života v „kognitivní disonanci“. Rituál se sice vyprázdnil od podřízenosti nějaké ideologii, ideologii si dokonce podřídil a spolu s ní i celou společnost, ale nevymizel. Transformoval se. Rituál se stal „ritualizovaným rituálem“.⁹ Ideje, ideály, politické koncepce, hodnotové horizonty a ideologie ztratily na významu, ale ritualizovaná scénérie života davu, života ve lži, přežila. Rituál banality zla se zmocnil ideologií, které ho původně produkovaly a tak přežil i jejich pád. Václav Bělohradský v tomto ohledu hovoří o společnosti nevolnosti, o společnosti absurdnosti, o společnosti „šouflu“, o společnosti akademického škváru, v lepším případě o společnosti, kde „loajálnost k abstraktnímu kulturnímu modelu, na němž je založena občanská společnost.... je nahrazena loajálností k pletenci ekonomických, politických a kulturních zájmů“.¹⁰ Apatická stránka ne-normalizačního rituálu si vytvořila svůj nový, neméně násilný mýtus. Podle Martina Škabrahya apatie rituálu spočívá v nezájmu, lhostejnosti k existenciálně podstatnému smyslu našeho konání, v lhostejnosti vůči idejím, hodnotovým systémům a politickým ideologiím.¹¹

Havel reflektuje fakt, že mocenská interpretace skutečnosti tím, že se emancipuje od reality, má tendenci vytvářet svět zdání tak, že se ritualizuje. Prostředím, kde se tento ritualizovaný svět zdání uskutečňuje, je především „zformalizovaný jazyk, zbavený sémantického kontaktu

7 HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 66.

8 Srov. HAVEL, V.: Rozhovory. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 260.

9 SHORE, M.: Posvátno a mýtus. Havlův zelinář a proměna ideologie v komunistickém Československu, In: *Getsemany* 125/2002.

10 BĚLOHRADSKÝ, V.: Globalizace. In: *Sborník podkladů pro Vizi rozvoje ČR*. Praha : RASES, 2000, s. 100.

11 Srov. ŠKABRAHA, M.: *(Neo)normalizace*, dostupné z: <http://blisty.cz/art/53648.html> (27. 05. 2021)

se skutečností a proměněný v systém rituálních znaků, nahrazujících skutečnost pseudoskutečností“.¹² Ritualizace jazyka slouží k označování a k četbě skutečnosti, Havel hovoří o okultní moci slov, o manipulativní mystice slov, o rituálním kódu jazyka, kdy formální a fiktivní hodnota jazyka, mimosémantický význam rituální konvence, má mnohem významnější postavení než vlastní sdělovaná informace.¹³ Rituál má dokonce větší váhu než skutečnost sama o sobě, má dokonce větší sílu než nějaká ideologie. Na rituálu stále více záleží. To on zajišťuje kontinuitu a konzistenci moci. Havel používá pojem *rituální legitimace, samopohyb rituálu, princip společenské samo-totality* nebo dokonce *diktát rituálu*, kdo lépe umí přijmout a podřídít se legitimizujícímu rituálu, toho tento rituál vynese výš. Je lhostejné, kdo se k moci dostává, šedou eminencí jeho zdánlivé moci zůstává stále rituál. Tak dochází k anonymizaci moci, která se v rituálu stále více rozpouští.

Mechanismus ritualizovaného rituálu způsobuje, že se u moci, na všech jejích úrovních, stále častěji ocitají lidé bez výraznější osobnosti, lidé bez tváře, posluhovači ritualizovaného rituálu mocenské rutiny. Jedinci, kteří mají nějakou individuální vůli, ji dovedně skrývají za rituálně-anonymní maskou, aby se vůbec mohli prosadit. Prosadí-li se však v rozporu s pravidly rituálu, samopohyb rituálu neosobní moci je setrvačnou silou smete z cesty, nebo je donutí se své individuality zříct ve jménu rituálu. Mechanismu zritualizovaného principu neosobní moci Havel říká „život ve lži“. Zelinářovo heslo ve výloze nechte ani on sám, ani lidé. Nevnímají jeho obsah, který je pouhou fasádou, pouhým panoramatem jejich každodennosti. Je doslova banální součástí jejich života. Přesto dokonale funguje a udržuje při životě diktát každodennosti.¹⁴ Zelinář, aniž by to tušil, se svým podílem na rituálu neosobní moci, svým podílem na banalitě zla, stává likvidačním úředníkem (Hugo Pludkem ze *Zahradní slavnosti*) všeho, co se podřizování rituálu anonymní moci vzpírá.

Rituál současnosti vyžaduje službu a úctu k fetišizovaným faktům neonormalizačního jazyka expertní objektivity. „Nestranná řeč tvrdých faktů“ především ekonomického rázu vše ostatní eliminuje jako „pocitologii subjektivního tlachání“. V důsledku dochází opět k identifikaci a vylučování narušitelů pořádku. Rituál „tvrdé reality“ (převážně ekonomické) podporuje, s-tvrzuje, po-tvrzuje, do-tvrzuje, dokazuje hegemonii dominujícího „čtení“ a tím ostře vylučuje ty, kdo se takto zritualizované řeči vzpírají. Neonormalizační jazykový rituál „objektivní věcnosti“ dokáže vybudit resentment morálně vítězících a nastartovat tak mechanismus vylučování. Jenomže realita objektivní expertní věcnosti je objektivitou jen domnělou. Realita je vždy něčí realitou, je řečí

12 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 65.

13 Srov. HAVEL, V.: *Eseje a jiné texty z let 1953 – 1969*. Praha : Torst, 1999, s. 668n; 697.

14 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 66 – 69.

dominujícího statu quo, kterému rituál reality dává punc legitimacy.¹⁵ Řeč nestranných faktů je nestranná pouze zdánlivě. Vždy existuje strategický cíl řeči.¹⁶ Bělohradský hovoří o vládnutí prostřednictvím moci beroucí na sebe formu ekonomické danosti.¹⁷

Mýtická struktura moci

Václav Havel si ve svých textech všímá prvku zvláštní, fascinující až hypnotické přitažlivosti, která doprovází ideologii, když je vtělována do struktur společnosti.¹⁸ Tento prvek fascinující přitažlivosti není ideologii inherentní. Z čeho ona netotožnost vyplývá? Především z disproporce a disonance mezi nízkou intencí toho, kdo se jí podřizuje (jednání nevychází z ideových základů ideologie) a vysokou intencí ideologie (způsob vztahování se ke světu). Ačkoliv je pro zelináře ideologie jen iluzí, atrapou, zdáním, přeci jen funguje. Má fascinující moc. Ideologie nevědomě vytváří mýtus. Zelinář na něm participuje, čímž mýtus sílí. Zelinář má pocit, že vyvěšování hesla je smysluplné, avšak smysluplnost jeho konání je odvozena nikoliv od vlastní povahy ideologie, kterou nápis hlásá, nýbrž od mýtu, kterým je vyvěšování obestřeno.

V mýtu se masovost kombinuje s intimitou. Vzniká *masová intimita* a *intimní masovost* jako celkem podmanivé a přesvědčivé falsum sdílení, které je založeno na principu stádnosti. Princip kolektivního sdílení vykonává jistou moc i nad samotnou ideologií, ani vládní moc se nevztahuje pouze k ideologii. Také ona se přizpůsobuje stavu společnosti.¹⁹ Stádnost, zvláště nerozeznatelná a nepřiznaná, je ideálním prostředím manipulovatelnosti.²⁰ Kolektivně sdílená intimní masovost generuje jistý obraz „rozumného slušného člověka v mezích normy“.²¹

Mýtus nutí stát se „slušným“ člověkem, současně identifikovat člověka neslušného a to bez ohledu na vztah k nějakému mravnímu, filosofickému, duchovnímu nebo existenciálnímu rámci. Havel říká, že

15 Srov. ŠKABRAHA, M.: *(Neo)normalizace*, dostupné z: <http://blisty.cz/art/53648.html>; Bělohradský mluví o závratné jazykové proliferaci bezvýznamnosti: „znaků, obrazů, formulí a promluv, jejímž důsledkem je, že prudce ubylo skutečnosti. Mnoho znaků, málo označovaného, mnoho významů, málo významného, mnoho částí, málo celků, mnoho faktů, málo kontextů, mnoho kopií, málo originálů, mnoho obrazů, málo zobrazeného, mnoho promluv, málo domluv, mnoho cílů, málo smyslu, mnoho reprezentantů, málo reprezentovaného, mnoho odpovědí, málo otázek.“ dostupné z: <http://www.sds.cz/view.php?cisloclanku=2007121001> (27. 05. 2021)

16 Srov. LYOTARD, J-F.: *Rozepře*. Praha : Filosofia, 1998, s. 20.

17 Srov. BĚLOHRADSKÝ, V. a kol.: *Kritika diferenciovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Praha : Grimmus 2010.

18 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 56.

19 Srov. HAVEL, V.: *Asanace*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 471.

20 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 61; HAVEL, V.: *Zpívá celá rodina*. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 137 – 139.

21 HAVEL, V.: *Milý pane Ludvíku*. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 205; Srov. též HAVEL, V.: *Rozhovory*. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 252.

vztah k takovému rámci se na Západě ocitá v krizi.²² Mýtus má povahu absurdity, která je zanesena a zastíněna konvenčními interpretacemi pseudosmysluplných hesel, na kterých dav participuje. V krizi Západu se povaha horizontu, k němuž se člověk vztahuje, změnila, ale vyprázdněný horizont tu stále zůstává jako něco, co je absolutní i když absurdní.²³

Mýtus nahrazuje existenciální, duchovní, politický a mravní rámec života. Jeho logika vyplývá z krize zkušenosti absolutního horizontu a z krize odpovědnosti člověka ke světu, za svět a za sebe. Bez zkušenosti této odpovědnosti se identita člověka rozpouští v davu a v lhostejně zabydlené spokojenosti. Fenomény takového stavu jsou: „stádnost konzumního života, jejímž skvělým výrazem jsou moderní sídliště a skvělým nástrojem televize; rozpad člověka do jeho jednotlivých zanonymizovaných funkcí...; jeho totální zbezmocnění tváří v tvář anonymním společenským makrostrukturám; jeho adaptace na obecnou mravní normu, kterou je rezignace na vše, co přesahuje horizont stádního života... člověk zapletený do samohybné společenské struktury se proměňuje v její molekulu s jejími znaky...a stává se materializovanou frází; zvyká si na svou manipulaci a posléze se s ní vnitřně identifikuje... ocitá se v anonymním ne-prostoru; slepá identifikace s iracionálním prouděním světa zdání a rezignace... rozmazává a zneurčituje lidské já“.²⁴ Člověk je pohlcen světem jevů, partikulárních účelů, nahodilosti, jednotlivostí, nesouvislých starostí. Domněle si usnadňuje život bez ohledu na integritu vlastního bytí.²⁵

Člověk rozpuštěný ve stádnosti davu, vyprázdněný od integrity vlastního bytí se snadno nechává strhnout fascinací kolektivního mýtu. Tímto způsobem se spouští mechanismus *samopohybu moci*. Havel tento mechanismus moci nebo systému definuje následovně: „nevědomý, neodpovědný, nekontrolovaný a nekontrolovatelný pohyb, který není už de facto dílem lidí, ale který naopak lidi vleče a tedy manipuluje“.²⁶ Zajímavé je, že konkrétní moc podle Havla doprovází ještě neosobní, hypertroficky se rozvíjející moc, která zastupuje rovinu absolutního horizontu. Havel hovoří o tom, že tato neosobní moc souvisí s duchovním stavem civilizace, který je charakterizován ztrátou metafyzických jistot a zážitku transcendentna. Odtud vyplývá masivní zapletení moderního člověka do skrytých mechanismů totality, které prostupují vším, především strukturou konzumu, reklamou, mediální manipulací, všemi podobami represe apod.²⁷ Neosobní moc je fascinující a současně nahání strach, vykazuje atributy posvátna, generuje posvátnou úctu, která se projevuje v rituálních úkonech.

22 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 260.

23 Srov. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis, 1990, s. 110; 113; 223n.

24 HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 282n.

25 Srov. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 340.

26 HAVEL, V.: *Dálkový výslech*. Praha : Melantrich 1989, s. 143.

27 Srov. HAVEL, V.: *Dálkový výslech*, Praha : Melantrich 1989, s. 14.

Rychlé šíření mechanismu neosobní moci Havel implicitně spojuje s mimetickým mechanismem, který identifikuje ve stádní mentalitě davu. To mu umožňuje pochopit, jak je možné, že tatáž společnost, která v r. 1968 sebevědomě, statečně a inteligentně čelila cizí moci, se s neobyčejnou rychlostí propadla během krátkého času do apatické demoralizující propasti.²⁸ Havel rozpad integrity na základě přizpůsobení se mechanismu neosobní moci ironicky popisuje ve hře *Zahradní slavnost*. Zde hlavní postava Hugo Pludek během slavnosti Likvidačního úřadu zprvu odmítá participovat na absurditě neosobního mechanismu moci. Současně důkladně odezírá a snaží se proniknout mentalitu úředníků Likvidačního úřadu, kteří dokonale ztělesňují princip mimetického mechanismu. Pludek nakonec atraktivitě neosobní moci podlehne. V závěru hry odpovídá na otázku, kdo je? následovně: „Kdo jsem já?...já nemám rád tak jednostranně stavěné otázky...někdo víc jsme a někdo nejsme; někdo jenom jsme, někdo jsme jenom a někdo jenom nejsme; takže žádný z nás úplně není a každý zároveň není úplně; a jde jen o to, kdy je lépe víc být a míň nebýt a kdy je naopak lépe míň být a víc nebýt; ostatně ten, kdo příliš je, může brzy vůbec nebýt a ten, kdo za určité situace umí do jisté míry nebýt, může zas o to lépe za jiné situace být...člověka totiž, když občas tak trochu není, vůbec neubude! A jestli v tomto okamžiku poměrně dost nejsem, ujišťuji vás, že brzy budu možná daleko víc, než jsem kdykoli dosud byl...Mat!“²⁹ Pludkovo mimikry je dokonalým přizpůsobením. Z atmosféry textu tušíme, že není jen ochranným přizpůsobením. Současně skýtá perzekuční potenciál. Klíčová otázka Havlova myšlení je, co způsobuje, že se někteří jedinci mechanismu neosobní moci nepřizpůsobí.³⁰ Tuto otázku zatím ponechejme stranou. Ještě se jí budeme věnovat, protože ne každé nepřizpůsobení je automaticky vymaněním se z mechanismu neosobní moci.

Podobný ideový půdorys má i Havlova hra *Vyrozumění*. Mikrosvět hry je zasazen do prostředí jakéhosi úřadu, ve kterém je právě zaveden nový úřední jazyk *ptydepe*. Protože si je nejprve třeba jazyk osvojit, je zavedeno *Ptydepové učiliště* a také speciální sekce úřadu, tzv. překladatelské středisko. Proti absurdnosti *ptydepe* se postaví úředník Gross. *Ptydepe* je nejprve používáno jen na některé úřední úkony. Postupně začíná své pole působnosti rozšiřovat a zmocňovat se jazyka jako takového. Když učitel *ptydepe* Perina vysvětluje význam *ptydepe*, upozorňuje, že jde o jazyk, který je vybudovaný na vědeckém základě, jeho gramatika je maximálně racionální, jedná se o jazyk naprosto exaktní, ovšem jeho osvojení vyžaduje víru v *ptydepe*. Součástí zavádění *ptydepe* je také zavedení specializované pozice *ptydepových metodiků, ptydometů*, kteří mají odborně dohlížet, jestli je *ptydepe* správně používáno.³¹ Již

28 Srov. HAVEL, V.: *Dálkový výslech*, Praha : Melantrich 1989, s. 98.

29 HAVEL, V.: *Zahradní slavnost*, In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 43.

30 Srov. KRISOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*. Brno : Atlantis, 1991, s. 31.

31 HAVEL, V.: *Vyrozumění*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 54 – 58.

brzy se některým úředníkům začne stávat, že se dokáží vyjádřit pouze v ptydepe a v živém jazyku těžko hledají slova.³²

Mýtus ptydepe sjednocuje a podmaňuje skupinu úředníků na základě víry v neosobní moc, kterou úředníci tomuto mýtu propůjčují. Úředníci se zřikají možnosti proniknout do smyslu, účelu a významu ptydepe a jednoduše se jej učí, aby ho zase mohli učit jiné. Nivelizační charakter ptydepe se stává normou, podle které budou úředníci poměřováni. Anonymní charakter ptydepe vyjadřuje skutečnost, že nikdo neví, kdo jej zavedl, kdo jej vyvinul, úředníci ani nevěděli, že se takový jazyk připravoval. Součástí mýtu ptydepe je, že má plnit polidšťující funkci: „vnější zdánlivá odlidštěnost umělého jazyka zaručuje jeho skutečně humanistickou funkci“.³³ Přirozené jazyky jsou primitivní, tedy ptydepe se současně stává nástrojem k rozlišování, kdo je více a kdo méně člověkem. Ve skutečnosti je ptydepe destrukcí živého jazyka, to nejlépe vyjadřují citoslovce, která se v ptydepe vysloví složitým šroubovaným souslovím, čímž přestávají plnit svou funkci (např. „baf“ se přeloží jako „ysiste etordyf“).³⁴ Jazyk se anonymizuje, úřední řeč exaktní reality tvrdých dat je oddělena od prožitkového jádra lidského bytí. I v tomto případě Grossův vzdor vůči ptydepe končí přizpůsobením se a rezignací. Tu symbolizuje rezignace na záchranu Marie, která je odsouzena na základě absurdní logiky odosobněných úředních vztahů.

Dalším příkladem fascinující podmanivosti mýtu je situace vztahů v Havlově hře *Vernisáž*. Věra a Michal pozvou svého přítele Bedřicha, aby mu ukázali nové vybavení bytu. Hlavní roli v jejich světě hodnot hraje mýtus zdání. Byt musí mít *ksicht*, věci se mají co nejlépe prezentovat, sakrální předměty (gotická /sic/ madona) jsou zcela zbaveny spirituální vazby. Věci jsou tím, čím jsou, protože jsou ze Švajcu, protože mají jméno (Mozart), dokonce i sex a syn Péťa jsou součástí expozice neosobního mechanismu zdání. Za vši tou prezentací je ukryta mimetická potřeba stát se Bedřichovi vzorem k následování: „A co vy? Kdy se do toho dáte?... No přece do kvartýru... Něco s tím kvartýrem přece, sakra, dělat musíš!“³⁵ Když Bedřich na hru Věry a Michala nepřistupuje, protože chce jít spát (chce jít domů, to pro hostitele znamená, že Bedřich tedy nedojí groombles, neposlechne si vyprávění o Švajcu, nepočká na zapálení v krbu, nepodívá se, jak se milují, a nepodívá se na Péťu!). V ten okamžik se v očích Věry a Michala stává Bedřich nelidským sobcem, zrádcem, ignorantem a je vyloučen. V důsledku tlaku mytologické konvence se Bedřich vrací, opět usedá do křesla a hra začíná nanovo. Role kompromisů, jako mechanismu získávání vlivu neosobní moci, je v Havlových textech velmi častá.³⁶

32 Srov. HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 62.

33 HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 67.

34 Srov. HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 69 – 71.

35 HAVEL, V.: *Vernisáž*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 235n.

36 Srov. např. HAVEL, V.: *Protest*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 309.

Neosobní moc produkuje atraktivitu přizpůsobení se podle těch, kdo se již přizpůsobili. Neosobní moc mýtu je živnou půdou pro kompromisnictví. Důsledkem je vyprázdnění a ztráta identity člověka. Neosobní moc zbavující jedince identity je reprezentována především těmi, kdo jsou zpravidla „slušní“ lidé, kteří dělají „jen“ svou práci a myslí to dobře. Současně, podobně jako jsme to viděli na příkladu ptydepe, se jim nedostává dostatečná citová vnímavost. Tak je tomu ve hře *Largo desolato* v případě Olbrama, který to s Leopoldem „myslí dobře“, ale nevnímá, že je Leopoldovi zima.³⁷ Podobně je tomu v případě Věry a Michala ve hře *Vernisáž*, kteří nevnímají, že Bedřich potřebuje spát, protože ráno vstává brzy do práce atp.

Represe a adaptace

Mýtus mechanismu neosobní moci se nešíří náhodně, opírá se o vnitřní logiku kulturních procesů. Girardova teorie mimetismu nám ukazuje, jak určující vliv na sebe lidé a jejich modely jednání, navzájem mají. Současně nám pomáhá rozeznat skutečnost, že ten samý vzor, který napodobujeme, a který se stává předmětem naší touhy, je současně rivalem. Čím více se mu přibližujeme, tím více stoupá napětí a vyostřuje se rivalizující mimeze. Havel si moment rivality také uvědomuje. Přičítá ho skutečnosti vytrácení náročné služby mravním ideálům, které jsou nahrazeny službou různým účelovým projektům ad hoc. Podle Havla tyto projekty slouží jen „pobytovým“ zájmům jedinců i skupin, v důsledku čehož se stává svět arénou cynické hry různých zájmů: „Předstírajíce službu obecnému prospěchu lidstva, [mocenské síly] slouží tak jen svým ryze pragmatickým zájmům a orientují se výhradně na to, aby samy pobytově obstály...za těchto okolností... nikdo nikomu nevěří a... rozporem mezi slovy a činy druhého ospravedlňuje každý jen další prohlubování tohoto rozporu u sebe“.³⁸ V tomto duchu uvažuje například v závěru *Žebrácké opery* zloděj Macheath, když ve jménu „boje za to, aby byl [život] lepší, než je“, podepisuje fúzi dvou zločineckých organizací, které si navzájem konkurují.³⁹

Konkurenční rivalita je také přítomná hned od počátku a to navzdory přátelské fasádě ve hře *Vernisáž*. Věra a Michal dělají všechno pro to, aby se Bedřichovi a jeho ženě stali vzorem a současně se cítí být z jeho strany ohroženi. Jejich věty mají často ambivalentní význam, jako například, když Věra Bedřichovi vyčítavě s hranou starostlivostí říká: „moc jsme na vás mysleli – a opravdu nám není jedno, jak žijete“.⁴⁰ Vše je zastíráno chtěnou noblesou, okázalou nenuceností, ostentativně

37 Srov. HAVEL, V.: *Largo desolato*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 368 – 370.

38 HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 353n.

39 Srov. HAVEL, V.: *Žebrácká opera*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 205.

40 HAVEL, V.: *Vernisáž*, s. 244.

deklarovaným přátelstvím a demonstrativně obhajovanou upřímností s jakou se „snaží“ příteli pomoci k lepšímu životu.

Podle Girarda jsou rivalové vzájemně přesvědčeni o své odlišnosti od druhého. Jenomže, čím víc jsou ve své rivalitě do sebe zakleslí, tím více se sobě podobají. Současně s tím mizí předmět sporu a zůstává jen rivalita, která rivaly paradoxně sblížuje. Pěkným příkladem takové mimetické rivality je vztah mezi Grossem a Balášem v Havlově hře *Vyrozumění*, zdánlivě protikladné postavy jsou do sebe zaklesnuty v protikladných pozicích. Nakonec ale Gross zaujme prakticky stejné postoje, jaké kritizoval na Balášovi. Ve jménu stejných ideálů, pro které kdysi hájil lidské hodnoty, se pokrytecky nezastane nespravedlivě odsouzené Marie, pro kterou je jedinou nadějí. Své jednání ospravedlňuje slovy: „fakticky pro tebe nemohu udělat nic... touha ti pomoci se totiž ve mně osudově střetává s odpovědností, kterou na mě – chtějícího zde zachránit poslední úlomky lidství – uvaluje nebezpečí hrozící našemu úřadu ze strany Baláše a jeho lidí, odpovědností, která je pro mne natolik závazná, že nemohu absolutně riskovat ztrátu pozice, o niž je opřena, jakýmkoliv otevřeným konfliktem s Balášem a jeho lidmi!“⁴¹ Marie a její lidská důstojnost, jeho bývalý předmět zájmu a předmět sporu, přestává být důležitá. Gross se Marii omluví s tím, že musí spěchat na oběd. Marie zůstává stát s pocitem, že tak lidsky s ní ještě nikdo nemluvil.

Na příkladu Grosse vidíme důležitý prvek působení mýtu neosobní moci: podmanivá síla mýtu, která se může zmocnit jedince bez toho, aby tento musel navenek něco měnit. Dokonce i rétorika mravních ideálů nemusí být zaměněna, obsah a osobní existenciální ručení za něj se vyprazdňuje, ale slova zůstávají. Postupně se však formuje stádní mentalita davu, která původní konfliktuální napětí mimetické rivality přenáší na ty, kteří se konformitě davu vymykají. Slova, která snad původně mohla mít osobní význam, se vyprázdňeným opakováním ritualizují, věty obíhají od jednoho ke druhému a stávají se mechanismem davu, neosobní „lidovou moudrostí“.⁴² Olbram ve hře *Largo desolato* přichází jménem „všech“ vyslovit obavu, že se integrita disidenta Leopolda Kopřivy rozpadá, je tu obava, že už na něj není spoleh. Fráze kloužou z jedněch úst do druhých, jedinci se jejich prostřednictvím anonymizují v davu.⁴³

Pro Havlovy hry je proces vyprazdňování a opakování rétorických figur typický. Důležitý interpretační kód objevujeme ve hře *Zahradní slavnost*, kde se celý rétorický proces souhry členů nějaké skupiny odehrává na půdorysu slavnosti Likvidačního úřadu. Slavnost odkazuje ke slavení rituálu stmelení.⁴⁴ Ve vzduchu však visí nějaké symbolické vyložení možná i perzekuce. Ritualizované opakování neosobních frází je předehrou likvidačního procesu. Tak je tomu například, když ve jménu

41 HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 103.

42 Srov. HAVEL, V.: *Zahradní slavnost*, s. 22 – 24.

43 Srov. HAVEL, V.: *Largo desolato*, s. 333n; 357 – 359.

44 Srov. HAVEL, V.: Pokoušení. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 377.

fráze „táhnout za jeden provaz“ a „musíme si pomáhat“, chce sládek ve hře *Audience* přimět Vaňka, aby sám na sebe psal hlášení.⁴⁵

Dav, anonymní masa, propojená silou neosobní moci mýtu, která je ritualizována především v jazyce, je žalobcem, který obviňuje.⁴⁶ Atmosféra davu je atmosférou soudního procesu s nějakou obětí. Obviněný je vždy ten, kdo se vymyká, kdo je odlišný. Kolem toho, kdo je odlišný se dav stmeluje, neúčast oběti na kolektivních rituálech probouzí „spravedlivý hněv“ davu. Dav se cítí být odlišností ohrožen. Vina spočívající v odlišnosti oběti, je evidentní. A protože je dav ovládán neosobní silou, není schopen se vcítit do pozice oběti. Situace může eskalovat až k otevřeným projevům ostrakizace, vyloučení, perzekuce, násilí a agrese. Taková situace se odehrává v jednoaktovce *Chyba*, kde vězni mají stále větší problém s jedním z nich, který nedodrží předepsané rituály. Jedinci v davu jednájí a mluví ve jménu všech ostatních.⁴⁷ A když je na konci důvod, proč obviněný vězeň nedělal to, co po něm chtěli ostatní, odhalen v tom, že je Maďar, který jim celou dobu nerozuměl, King, hlavní z vězňů, jménem všech suše odvětí: „Jeho chyba“.⁴⁸

Oběť je v očích lynčujícího davu vina svou odlišností, její nevina není těmi, kdo jsou fascinováni silou neosobní moci mýtu, rozeznatelná. Havel touto alegorií poskytuje interpretační klíč k četbě každé situace, kde se neosobní davová mentalita, založená na účelové konformitě skupinových rituálů, setká s odlišností. Při procesu se skupinou The Plastic People of the Universe a dalšími si Havel uvědomuje, jakou roli v tomto procesu hraje prokurátor. Havel vidí, že v tomto procesu je prokurátor opravdu věrohodným mluvčím a ochráncem společnosti (davu). „Čím se však tento muž stal? Symbolem naduté a úzkoprsé moci, pronásledující všechno, co není schopna zařadit do své sterilní představy života, všechno neobvyklé, riskující, samorostlé a nepodplatitelné, všechno příliš bezelstné i příliš náročné, příliš otevřené i příliš tajemné, všechno příliš drsné i příliš zjemnělé na těžkopádný vkus, vlastně všechno jiné, než jaká je sama. Jeho ústy promluvil svět duchovní manipulace, všeobecné oportunitity, citové vyprahlosti, životní banality... Tento upjatý muž bez imaginace... stál přitom zahalen... do roucha patetického pohoršení nad morálním úpadkem a neúctou k tradičním hodnotám“.⁴⁹

Zajímavou skutečností je, že oběť není obviněna z pozice síly, jistoty a sebevědomí obviňujícího davu reprezentovaného nějakou výkonnou složkou. Oběť je v konečném důsledku obviněna proto, že dav se cítí být obětí ohrožen, znejistěn a zpochybněn. Dav vnímá oběť jako

45 Srov. HAVEL, V.: *Audience*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 227.

46 „...ti, kteří je soudí, se dokážou opírat výhradně jen o kolektivní ručení kolosální společenské moci...“ HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 149.

47 Báseň *Vzor lid* končí slovy „O NAŠEM LIDU at rozhodují ti, kteří jdou S NAŠÍM LIDEM !“ HAVEL, V.: *Básně. Antikódy*. Praha : Torst, 1999, s. 245.

48 Srov. HAVEL, V.: *Chyba*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 315-318.

49 HAVEL, V.: *Proces*. In: *O lidskou identitu*, Praha : Rozmluvy, 1990, s. 147.

někoho, kdo k nám nepatří, kdo je cizincem, který neovládá „náš“ jazyk.⁵⁰ Pro Havla je proces s hudební undergroundovou skupinou The Plastic People of the Universe emblematickou figurou neosobní moci, která se cítí být ohrožena někým, kdo o moc naprosto neusiluje, ale proviňuje se odlišným způsobem myšlení.⁵¹ „Teď šlo o proces, kde byla souzena lidská touha svobodně se chovat, o proces ve jménu lhovosti, byrokratické, totální poslušnosti a přizpůsobení“.⁵² „...tento proces ve skutečnosti je vzrušujícím sporem o smysl lidského života, naléhavým zpřítomněním otázky, co má vlastně člověk v životě chtít: zda mlčky přijmout svět tak, jak se mu nabízí a včlenit se do něj jako poslušný objekt – anebo zda má sílu stát se svobodným subjektem životní volby; zda má mít prostě rozum a zařadit se – anebo má právo vzepřít se ve jménu vlastní lidské pravdivosti“.⁵³ V tomto procesu spatřuje konfrontaci „žít ve lži“ s „žít v pravdě“. Neosobní moc produkující nejistou fasádu „žít ve lži“ se alternativních hodnot a alternativního myšlení obává. Cítí, že alternativou je na ni vyvíjen nepřímý tlak „žít v pravdě“.

Havel při tomto procesu pocituje naléhavou burčující výzvu k následování „žít v pravdě“, probudil se v něm zesílený odpor k „rutinnímu lidství“ a „životní mazanosti“.⁵⁴ Dav, který je vtělením neosobní moci, se cítí být povinen odpovědět na tlak zpochybňující jeho legitimitu *represí* a *adaptací*. Neosobní moc buď perzekuuje ty, kdo reprezentují odlišnost nebo se snaží převzít některá tabuizovaná témata, která jsou vlastní pro „paralelní svět“ odlišnosti, do oficiálního diskurzu mainstreamového myšlení. Případně používá obě strategie současně.⁵⁵

Sounáležitost davu a perzekuce

Jak jsme již výše naznačili hlavní příčinou obvinění oběti je nebezpečí, že bude mimeticky následována. Dav se cítí být obětí napaden v jeho samé podstatě. To dav se cítí být obětí a oběť naopak považuje za evidentního původce zla. Nemusí se vůbec jednat pouze o elity, které promlouvají jménem davu a dav do jisté míry manipulují. Všichni jsou totiž současně ovládání a manipulování neosobní silou davu. Jako oběť se cítí i poslední „kolečko“ u povozu davového mechanismu.⁵⁶ Obžalování jsou dopředu odsouzení.

50 Havel reflektuje povahu odlišnosti od davu na pozadí četby *Cizince* Alberta Camuse: „Cizinec... odmítá přizpůsobit se konvenčnímu řádu, tj. konvenční struktuře povinností, a přijímá striktně jen ty povinnosti, které jsou autentickým výrazem jeho odpovědnosti. Není popraven za to, co udělal, ale za to, že se odmítl přizpůsobit“. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis, 1990, s. 107n.

51 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 79.

52 KRISOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*, Brno : Atlantis, 1991, s. 68.

53 HAVEL, V.: *Proces*, s. 148.

54 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 149n; Srov. též KRISOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*, s. 67.

55 Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 118n.

56 Tak je tomu ve chvíli kdy ve hře *Audience* začne sládek obviňovat Vaňka z principality jeho postojů, ve které vidí účelovost, protože ji Vaněk umí dobře prodat a zhodnotit. Zatímco sládek sám sebe vidí

Markéta v *Pokoušení*, v té samé chvíli, kdy se před primářem zastane vědce Foustky s tím, že Foustka se „trápí otázkami, kterými bychom se správně měli trápit všichni – myslí vlastním rozumem – snaží se dopátrat nejhlubších věcí – zdrojů mravnosti“, přichází o práci.⁵⁷ Primář vědeckého ústavu se cítí být ohrožený mimetizujícím vlivem Foustky, který by se mohl šířit, k čemuž nás přivádí fakt, že Markéta do jisté míry požaduje, aby i ostatní následovali Foustkovo uvažování.

Havel si tohoto principu všímá, když vidí, že jsou lidé pronásledováni pouze za to, že např. opisovali texty českých autorů pro samizdat, nebo se věnovali kultuře neodpovídající mainstreamovému vkusu.⁵⁸ Obvinění postupně nabývá na intenzitě, to je patrné zvláště na dikci obžaloby, která používá velmi silné výrazy jako: osočování, hanobení, podrývání, pomlouvání, překrucování, útočení, lhaní, štvání, falšování, hrubé napadání apod.⁵⁹ Ve své podstatě tato obvinění směřují k likvidaci obžalovaného.⁶⁰ Oběť je vinna za to, že se nenaučila, nezná, anebo odmítá naučit jazyk kolektivního mýtu neosobní moci (ptydepe) nebo si ho dovolila předkládat bez autorizace orgánů kolektivní neosobní moci, jako je tomu v případě Marie z *Vyrozumění*.⁶¹

K tomu, aby dav mohl definovat oběť, podle Girarda nestačí pouhé znaky diference oběti od většiny. Je tu ještě jeden důležitý aspekt, který hraje klíčovou roli, totiž nevědění o nevině oběti. Davová mentalita jedinců participujících na neosobní síle moci mýtu si není vědoma, že objekt jejich zájmu, je nevinou obětí. Oběť je neviná, ale v očích davu vše naprosto přesvědčivě svědčí o její vině a zodpovědnosti. Předmětem obvinění oběti jsou zpravidla činy, kterých se oběť nedopustila, anebo jsou činům oběti přičítány významy, které oběť nesdílí.⁶² Mechanismus

---

jako oběť, která takové zhodnocení Vaňkovy principality umožňuje: „Já se pošpinit můžu – jen když pán zůstane čistej! Pánovi, tomu jde o princip!... Princip je mu milejší než člověk!... vzít si i kousek toho svinstva, v kterým se musím denně brodit, to už se ti nechce... já jsem tak dobrej na to, abych dělal hnůj, z kterýho ty vaše principy porostou...“. HAVEL, V.: Audience. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 228. Podobné obvinění je cítit i za slovy Staňka ve hře *Protest*: Srov. HAVEL, V.: *Protest*, s. 305. Nebo také v Bergmanově výsměchu adresovaném Albertovi, který si plně a veřejně stojí za tím, co říká. Bergman říká: „Zřejmě jste se rozhodl hrát si tu na jediného spravedlivého! Jak chcete!... Chcete-li sám sebe ohrožovat, ohrožujte se! Nás ale ohrožovat nebudete!“. HAVEL, V.: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 472.

57 Srov. HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 402. „Náš ústav teď opravdu není v situaci, která by mu dovolovala luxus zaměstnávat sekretářky, obviňující jeho vedení ze lži.“ Tamtéž.

58 Srov. HAVEL, V.: Rozhovory. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 252; Srov. HAVEL, V.: Milý pane Ludvíku. In: *O lidskou identitu*, Praha : Rozmluvy, 1990, s. 205; Srov. HAVEL, V.: *Proces*, s. 149; Srov. HAVEL, V.: *Protest*, s. 300.

59 Srov. HAVEL, V.: Vlastní obhajoba. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 334n. Ve hře *Chyba* nový vězeň Xiboj, který se od počátku odlišuje od ostatních, je poté, kdy nevědomky jen nepatrně poruší nepsané pravidlo a zapálí si po budíčku, okamžitě nazván „*Piča*“. Kolem jeho nepatrného přestupku se začne nabalovat lavina obvinění, která doslova překypuje potenciálem fyzické likvidace Xiboje. Jeho přestupek je čten jako mimetická rivalita, Xiboj se v očích ostatních vězňů a především jejich vůdcem Kingem, snaží „hrát kinga“. Srov. HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 315 – 318.

60 Srov. HAVEL, V.: Zahradní slavnost, in: *Hry*, Praha: Lidové noviny 1992, s. 35.

61 Srov. HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 103.

62 Např. diváci účastní na představení *Žebrácké opery* dne 01.11. 1975 v sále kulturního domu „U Čelíkovských“ v Horních Počernicích byli obviňováni z politické demonstrace, dokonce z ilegálního

neosobní moci stmeluje pouze v tom případě, že je nalezen obraz, vůči kterému se dav vymezuje. Díky tomuto obrazu se dav cítí být identický, jako by byl jedincem, jednotliví členové davu, pak od této kolektivní identity odvozují svou vlastní identitu. Na identičnosti davu participují všechny jeho články. Identita neosobní síly moci však sjednocuje pouze na základě negativního vymezení.

Čím větší je pocit sounáležitosti, tím je negativní vymezování vůči někomu silnější. Čím silněji se dav vůči někomu vymezuje, tím více mechanismu neosobní moci mýtu slouží jednotliví členové davu. Je tu ale jedno pravidlo: jedinci v davu si nesmí být vědomi toho, že ve skutečnosti slouží neosobní síle moci a že oběť je nevinná: „Kdo neví, že slouží, slouží vždycky nejlíp!“⁶³ Udržet nevědomost o nevině oběti pomáhá především vyprázdňená neosobní rétorika davového diskurzu, která je tím přesvědčivější, čím více je všemi sdílána. Její „pravdivost“ je přímoúměrná tomu, nakolik ji „všichni“ sdílí: „Pravda musí zvítězit, padni komu padni!... Pravda totiž není jen to, co je tak či onak prokázáno, ale i to, čemu prokázaná věc slouží nebo k čemu může být zneužita, kdo a proč se jí ohání, v jakých souvislostech se ocitá. Jako vědci víme, že vytržením určitého faktu z komplexu všech jeho širších vazeb můžeme nejen zcela posunout či změnit jeho smysl, ale postavit ho přímo na hlavu, a udělat tak z pravdy lež anebo naopak. Zkrátka a dobře: neměli bychom ztrácet ze svého zorného pole živé pozadí činů, jimiž se budeme zabývat, i závěrů, které nad nimi učiníme. Doufám, že to dál rozvádět nemusím – nejsme přece, sakra, malé děti!“⁶⁴ Komplexem širších vazeb, referenčním pozadím, které rozhoduje o míře pravdivosti nějakého činu, je v rámci mýtu neosobní moci dav.

Kde je dav, tam je soud. Kde je dav, tam je rozehrána nějaká fáze perzekučního mechanismu vyhledávání, perzekuce, viktimizace a obětování oběti. Za fasádou rétorických figur soudního procesu davové rétoriky je ale skrytý „vzrušující spor o smysl lidského života“.⁶⁵ Není tedy náhodou, že jde o proces nelítostný. Oběť je za svou neochotu se přizpůsobit postupně likvidována jako vtělený obraz metafyzického zla, které ohrožuje samu podstatu řádu světa: „Občas je třeba ... kousnout i do kyselého jablka. A občas je třeba v zájmu lidského zdraví vzít skalpel a rozříznout člověku vřed. Chvilí to bolí, ale pak se celému tělu uleví... pochopíte, že skalpel byl jedinou možností, jak organismus zachránit“.⁶⁶

---

politického sjezdu organizované opoziční skupiny. Srov. HAVEL, V.: K umění dnes. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990, s. 173. Na soudu s VONSem byla odvečena a zadržena na 38 hodin Anna Šabatová za to, že si psala poznámky. Vykonstruovaná obžaloba se nevztahovala pouze na obviněné členy VONSu, ale prakticky na každého, kdo s nimi sympatizoval. Cokoliv podezíraní jedinci dělají, je v „očích“ neosobní moci nebezpečné a tak je to třeba i interpretovat. Srov. KRISEOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*, s. 108.

63 Srov. HAVEL, V.: Žebrácká opera. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992, s. 206.

64 HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 410.

65 HAVEL, V.: *Proces*, s. 148.

66 HAVEL, V.: *Vyrozumění*, s. 468.

Nesmíme si představovat, že proces s obětí má vysloveně iracionální povahu probuzených davových vášní, ve většině případů je tomu právě naopak. Rozvášněný perzekuující dav i perzekuční mechanismus chladně vypočítavého byrokraticko-administrativního aparátu neosobního mechanismu moci spojuje faktor pasivní mimeze. Oba tyto modely perzekuce paradoxně spojuje pasivní identifikace s idolem, který člověk následuje. V obou případech vedou tyto modely perzekuce k eliminaci a likvidaci oběti, protože je řídí stejný mechanismus síly neosobní moci. Václav Havel o této skutečnosti přemýšlí, když ve vězení uvažuje, co mohlo vést vraha Johna Lennona, který byl zklamaným Lennonovým fanatickým fanouškem, k tomu, že Lennona zabil. Havel píše, že člověk, který se pasivně identifikuje s nějakým idolem, v extrémním případě nakonec zabíjí proto, aby opět získal vlastní identitu.⁶⁷ Pasivní identifikací rozumí Havel delegování rozumu a svědomí do područí centra nějaké moci, které současně jedinec vyhodnocuje jako centrum pravdy.⁶⁸ S tou se jedinec identifikuje a bojuje proti všemu, co jeho identitu ohrožuje.

Přesně o to samé jde podle Girarda i lynčujícím davu. Ve většině případů má proces s obětí charakter striktního dodržování nějakých pravidel, procedur, předpisů, anebo alespoň usiluje o to, aby se tak jevil. Neosobní sílu moci zastupuje byrokraticko-administrativní charakter veškeré vnitromocenské rituální komunikace uprostřed procesu.⁶⁹ Vše má působit zdáním legitimacy, čímž se udržuje přesvědčení o vině oběti a nevědění o její nevině. V konečném výsledku, prostřednictvím odsouzené oběti mechanismus neosobní moci posiluje a potvrzuje svoji legitimitu, tudíž i identitu všech, kdo na mechanismu neosobní moci participují. Dav se v logice mechanismu neosobní moci snaží obhájit svou kolektivní identitu, ze které jedinci svou identitu odvozují, tím, že perzekuuje a eliminuje její narušitele.

Závěrem: následování a odpovědnost

Zbývá nám otázka, zdali je vůbec možné se vymanit z kruhu fascinující podmanivosti síly neosobní moci, z područí zritualizovaného rituálu neosobní moci mýtu? René Girard tvrdí, že možnost vymanění z mimetické nápodoby spočívá pouze v konverzi, v metodickém nahlédnutí zkušenosti vlastní smrti a vzkříšení, v uvědomění si, že jsem vždy napodoboval, že má, tolik pěstovaná, hýčkaná a zdůrazňovaná autonomie je falzum, klam a zdání. Možnost vystoupení z mimetického zajetí však především spočívá v uvědomění si, že s nápodobou souvisí také fakt, že jsem vždy pronásledoval. Jde jen o to koho, co a proč následuji, z jakého původního zdroje čerpají ideje, které následuji,

⁶⁷ Srov. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 159.

⁶⁸ Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 58.

⁶⁹ Srov. KRISOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*, s. 68.

jaké jsou objekty mé touhy, podle kterých toužím. Na tom záleží i směr a míra mého podílu na pronásledování nevinných beránků. Možnost vystoupení z mimetické nápodoby, která současně postuluje mimetickou rivalitu, perzekuční mechanismus a mechanismus obětního beránka, spočívá ve vědomé sebereflexi vlastní výchozí pozice. Odpověď na otázku po možnosti vymanění se z nápodoby, která nota bene zakládá také podíl na mechanismu identifikování a pronásledování oběti, není vůbec tak jasná, jak by se na první pohled mohlo zdát. Principiální možnost úniku z mechanismu perzekuce nám otevírá transcendentní horizont evangelního obrazu Boha, který stojí vždy na straně oběti proti jednomyslnosti davu. Všem mýtickým narativům je podle Girardovy analýzy vlastní struktura přitakání perzekuční mizezi davu ze strany transcendentní entity. Evangelní narativ naproti tomu staví transcendentního aktéra do struktury, která odhaluje jeho radikální nesouhlas s mimetickým souběhem davu. Mýtu lze vzdorovat pouze radikálním následováním anti-mýtu, případně toho, co z něj vychází a prostupuje kulturou. Tehdy je možné vystoupit ze soudního procesu, opustit lavice žalobců. Evangelní pozvání k následování, je pozvánkou k vystoupení z kruhu rivalizujících, konfliktních a perzekučních mizezí prostřednictvím následování jediného nemimetického vzoru.

Také Václav Havel nabízí možnost vystoupení z totalitarizujícího samopohybu neosobní moci, z područí zritualizované rituality fiktivního obrazu skutečnosti, ze zajetí samototality anonymizovaného davu, z ochablého přísluhování diktátu rituálu, z odkázanosti na legitimizující moc rituálu. Tou možností je podle Václava Havla „žít v pravdě“, odvaha riskovat a přijmout výzvu osobního existenciálního ručení vlastní odpovědností. Havel hovoří o nutnosti vztahu k osobnímu existenciálnímu horizontu. Na pozadí tohoto horizontu vše dostává svůj smysl. Jenomže ne každý osobní horizont člověku poskytuje pravdivý obraz světa. Havel tedy upřesňuje, že jde o vztah k absolutnímu horizontu, metafyzickému úběžníku života, který je naprosto konkrétní a k němuž se člověk vztahuje prostřednictvím svědomí.⁷⁰ Podle Havla tento vztah člověku umožňuje pravdivý obraz světa a z něho vyplývající „žít v pravdě“.

Z takového vztahu vyplývá odpovědnost, která znamená, že za své jednání existenciálně ručíme, že za ním skutečně stojíme celou svojí existencí: „tajemství člověka je tajemstvím jeho odpovědnosti“.⁷¹ Teprve takové ručení je Havlovi nositelkou skutečné identity a kontinuity vlastní existence. Havel, podobně jako Girard, nehovoří o abstraktním intelektuálním obrazu absolutního horizontu, ale zdůrazňuje dialogickou zkušenost (metazkušenost) s ním. Rozmach rezignace, lhostejnosti, ubožáctví, okoralosti srdce, nudy, beznaděje, splínů, úzkostí atd. spojuje se ztrátou „víry“, se „ztrátou smyslu“, se ztrátou této živé zkušenosti. V důsledku toho člověk pouze vegetuje, parazituje a nevdává mu to.⁷²

70 Srov. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 110; 112n.

71 HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 134.

72 Srov. HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 221 – 224; Srov. též HAVEL, V.: *Rozhovory*, s. 238.

Celé dramatické dílo Václava Havla řeší v tomto smyslu otázku krize lidské identity.⁷³

Prosazení pravdy proti lži, odvahy proti konformitě, svobody proti útlaku je primárně přijetím vlastní odpovědnosti. Havel volá po *paralelní polis* založené na životě v pravdě, volá po *polis* odpovědných jedinců, kteří pocítují odpovědnost k celku a za celek. To je obsahem jeho *existenciální revoluce a mravní rekonstituce společnosti*.⁷⁴ Odpovědnost Havlovi není nějakým jednorázovým aktem přijetí určitého obrazu absolutní autority, nýbrž kontinuálním aktem hledání absolutního horizontu s kritickým korelativem, že: „nikdy nevíme a nikdy se nedozvíme, čeho se vlastně držíme: neexistuje způsob, jak si to prostě ověřit, a nám nezbyvá, než prostě jen věřit své víře“.⁷⁵ Podobně jako René Girard, také Havel vidí možnost úniku z osidel neosobní moci kolektivního mýty v permanentním sebereflektivním úsilí o následování „života v pravdě“, který je odrazem absolutního horizontu.

Do jisté míry ale musíme konstatovat, že Havlův obraz identity, svobody, autenticity lidské autonomie je z hlediska Girardova pohledu stále ještě částečně v zajetí romantického klamu. Někdy se zdá, zvláště v jeho textech politického charakteru, že přechod mezi „životem ve lži“ a „životem v pravdě“ je až příliš jednoduchý, jakoby tu byla nějaká spasitelná autonomie, která, když se k ní jedinec vrátí, vyřeší problém lidské identity. Na druhou stranu Havlovy texty nabízejí celou řadu důležitých míst, která odhalují mimetickou konstituci člověka a komplikovanou ambivalenci lidských postojů i rolí: „zpochybnění vlastní role je ovšem i zpochybněním vlastní totožnosti“.⁷⁶ Život v pravdě je závislý na míře odpovědného ručení za vlastní existenci. Takové ručení pak souvisí s tím, co nám skrze svědomí sděluje absolutní horizont existence, na němž je možnost lidské autonomie a identity závislá. Tedy člověk není absolutně autonomní. Autonomním se stává teprve ve vztahu k absolutnímu horizontu. Také u Havla je projekt naprosté autonomie lidského bytí v podezření, protože vždy jde o to, co a proč následují.

Literatura

BĚLOHRADSKÝ, V. a kol.: *Kritika diferenciovaného rozumu. Úvahy (nejen) o nové normalizaci*. Praha : Grimmus, 2010.

HAVEL, V.: *Asanace*. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.

⁷³ Srov. HAVEL, V.: *Rozhovory*, s. 237.

⁷⁴ Srov. HAVEL, V.: *Moc bezmocných*, s. 114 – 16; 127 – 129; Srov. též HAVEL, V.: *Rozhovory*, s. 260.

⁷⁵ HAVEL, V.: *Dopisy Olze*, s. 230. Vztah k absolutnímu horizontu je pro Havla vnímán v duchu kontinuity evropské koncepce *péče o duši*, na kterou jeho texty navazují. Srov. PUTNA, M. C.: *Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha : Knihovna Václava Havla, 2011, s. 147.

⁷⁶ HAVEL, V.: *Asanace*, s. 452.

- HAVEL, V.: *Básně. Antikódy*. Praha : Torst, 1999.
- HAVEL, V.: *Dálkový výslech*. Praha : Melantrich, 1989.
- HAVEL, V.: *Dopisy Olze*. Praha : Atlantis 1990.
- HAVEL, V.: *Eseje a jiné texty z let 1953 – 1969*. Praha : Torst, 1999.
- HAVEL, V.: Chyba. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Largo desolato. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Milý pane Ludvíku. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- HAVEL, V.: Moc bezmocných. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- HAVEL, V.: Pokoušení. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Proces. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- HAVEL, V.: Protest, in: *Hry*, Praha: Lidové noviny 1992.
- HAVEL, V.: Rozhovory. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- HAVEL, V.: Zpívá celá rodina. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- LYOTARD, J. F.: *Rozepře*. Praha : Filosofía, 1998.
- SHORE, M.: Posvátno a mýtus. Havlův zelinář a proměna ideologie v komunistickém Československu. In: *Getsemany* 125/2002.
- ŠKABRAHA, M.: *(Neo)normalizace*, dostupné z: <http://blisty.cz/art/53648.html> (27.05.2021)
- HAVEL, V.: Vernisáž. In: *Hry* Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Vlastní obhajoba. In: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy, 1990.
- HAVEL, V.: Vyrozumění. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Zahradní slavnost. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- HAVEL, V.: Žebrácká opera. In: *Hry*. Praha : Lidové noviny, 1992.
- KRISEOVÁ, E.: *Václav Havel Životopis*. Brno : Atlantis, 1991.
- PUTNA, M.C.: *Duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha : Knižovna Václava Havla, 2011.

ThLic. František Burda, Th.D.
Pedagogická fakulta UHK
Katedra kulturních a náboženských studií
Víta Nejedlého 573
budova E
500 03 Hradec Králové
frantisek.burda@uhk.cz